

Menyingkap Selingkar Kisah Korban Pembangunan: Dari Batu 20 Ke Bukit Unggul

*Completing The Screen Of The Indigenous Malaysians As Victim Of Development: From
Batu 20 To Bukit Unggul*

Nor Adli Firdaus
¹Al-Amril Othman

Pusat Kajian Sejarah, Politik & Hal Ehwal Antarabangsa,
Universiti Kebangsaan Malaysia

Correspondence: noradlifirdaus@gmail.com
¹amril@ukm.edu.my

ABSTRAK

Kertas kajian ini bertujuan menyentuh permasalahan kehidupan Orang Asli di Sungai Buah dari tahun 1970-2000. Ia membabitkan pertembungan sudut pandangan antara masyarakat Orang Asli dengan pihak berkuasa baik di peringkat negeri mahupun persekutuan. Pertembungan ini timbul disebabkan wujud konflik antara dua pihak mengenai status tanah yang dianggap sebagai tempat tinggal mereka. Ia dibuktikan menerusi analisa terhadap pembangunan yang tidak selari dengan aspirasi mereka. Perlu di ingatkan bahawa penubuhan Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) dan Kelab Golf Bukit Unggul di tempat tinggal mereka telah meninggalkan suatu ironi yang kekal dalam landskap pembangunan negara. Di sebalik ironi itu, sesuatu harus dilakukan bagi menangani permasalahan mereka kerana mereka adalah sebahagian daripada warganegara.

Kata kunci: *Orang Asli, Sungai Buah, Bukit Unggul, UKM dan pihak berkuasa*

ABSTRACT

This research paper examines the problems of indigenous Malaysian life in Sungai Buah from the year 1970-2000. It involves the convergence of points of view among the indigenous community with the authority at the State or the Federal level. This issue arises due to the conflict between two parties on the status of the land that is considered their residence. It was proved through the analysis of development that is not in line with their aspirations. Accordingly, the establishment of Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) and the Bukit Unggul Golf Club in their homes have left an eternal irony in the country's development landscape. Behind the irony, there is something that needs to be done to address their problems because they are part of the citizens.

Keyword: *Indigenous, Sungai Buah, Bukit Unggul, UKM and authorities*

1. Pengenalan

Secara umum Orang Asli dipercayai merupakan penduduk terawal mendiami Semenanjung Tanah Melayu selepas zaman prasejarah. Teori asal usul masyarakat ini adalah berdasarkan sumber sejarah, antropologi budaya, arkeologi dan antropologi fizikal namun tidak kurang bersifat fiktif dan persepsi. Hingga kini terdapat banyak kekaburan tentang asal usul mereka dan sejauhmana nenek moyang mereka boleh dikaitkan dengan masyarakat prasejarah, hubungan antara etnik malah kaitan mereka dengan masyarakat Melayu. Beberapa sarjana memberikan hipotesis tentang asal usul namun tiada satu pun menemui jawapan yang tepat mutakhir ini persoalan ini cuba dijawab melalui kajian mtDNA meskipun jawapan yang di berikan agak kompleks dan masih tidak menemui jawapan yang tepat. Berdasarkan data-data arkeologi, antropologi dan sejarah dari kajian-kajian terdahulu (Hamid Mohd Isa, 2014). Hasil penyelidikan yang dijalankan beberapa pakar sejarah mendapati pembentukan bangsa Melayu bermula daripada nenek moyang Orang Asli Asal yang berlabuh di benua Sunda lebih 60,000 tahun lalu. Penyelidik sejarah dan penulis dari Ikatan Ahli Arkeologi Malaysia (IAAM), Zaharah Sulaiman berkata, kajian itu terbukti berdasarkan ujian asid deoksiribonukleik (DNA) yang telah dijalankan terhadap Orang Asli dengan tulang-tulang manusia prasejarah (JAKOA, 2011).

Jika kita melihat pada perkembangan masa kini, banyak kajian-kajian tentang masyarakat Orang Asli mula diberi perhatian. Hal ini demikian, penglibatan yang serius oleh agensi-agensi kerajaan seperti JAKOA sendiri diberi peranan dalam memastikan kebajikan masyarakat Orang Asli terus terpilih walaupun penempatan mereka sering terancam kerana pembangunan yang pesat. Kewujudan Akta Orang Asli 1954 (Akta 134) di bawah Aboriginal Peoples Ordinance No. 3, 1954 yang telah dipinda pada tahun 1974, penetapan istilah dan kelayakan untuk dikatakan sebagai komuniti Orang Asli telah dijelaskan dengan terperinci. Orang Asli ditakrifkan sebagai mana-mana yang bapanya ialah ahli daripada kumpulan etnik Orang Asli, yang bercakap bahasa Orang Asli dan lazimnya mengikut cara hidup Orang Asli dan adat kepercayaan Orang Asli, dan termasuklah seorang keturunan melalui lelaki itu (JAKOA, 2011). Melalui akta ini juga telah melidungi hak-hak Orang Asli oleh kerajaan samaada dalam ekonomi, sosial dan pelbagai lagi.

2. Sorotan Kajian Lepas

Penyelidik telah merujuk beberapa kertas kajian lepas berkenaan masyarakat Orang Asli selain kajian-kajian lain berkenaan dengan kampung Sungai Buah oleh penyelidik-penyelidik yang lepas. A. Fink menyatakan kajian lepas adalah suatu penelitian yang sistematik dan jelas untuk mengenali, menilai dan mentafsir hasil-hasil penulisan oleh penyelidik dalam bidang berkaitan dengan permasalahan yang dikaji (A. Fink, 1998). Menurut Bruce. L. Berg ada menjelaskan bahawa kajian lepas adalah penilaian secara terperinci bahan-bahan berkaitan dengan masalah yang akan dikaji (Bruce. L. Berg, 1998).

Penyelidik juga telah mengenalpasti kajian-kajian lepas yang boleh digunakan dalam penyelidikan kajian ini. Kajian-kajian terdahulu ada diantara dari kajian universiti-universiti tempatan dan juga kajian lepas dari jabatan-jabatan kerajaan seperti JAKOA sendiri yang mempunyai data dan maklumat terperinci berkenaan masyarakat Orang Asli. Blaxter, Hughes dan Tight mengatakan bahawa sorotan kajian lepas ialah proses penelitian, penilaian dan pemahaman secara mendalam hasil kajian dan penulisan yang lepas yang mempunyai kaitan

dengan persoalan yang akan dikaji. Hasil dari penelitian ini akan mengisi ruang maklumat yang perlu dilengkapkan. Penyelidik akan memahami persoalan yang akan dikajinya secara lebih mendalam selain dari dapat mengetahui konteks wujudnya masalah itu serta dapat membantunya dalam melaksanakan kajiannya secara berkesan (Loriane Blaxter, Christina Hughes & Malcom Tight, 2002).

Penyelidik juga mengenalpasti kajian lepas berkaitan perkembangan sosio budaya dan taraf sosial masyarakat Orang Asli di Malaysia. Kajian dari penyelidik tempatan, universiti tempatan dan Jabatan Kemajuan Orang Asli (JAKOA) bagi mendapatkan statistik dan data serta maklumat tambahan terutama perkembangan Orang Asli Malaysia dari tahun 1970-2000.

3. Metodologi Kajian

Kaedah kajian yang digunakan oleh penyelidik adalah kaedah kualitatif yang merangkumi kaedah temu bual, kajian perpustakaan dan pemerhatian bagi mendapatkan data. Secara amnya, penggunaan sumber pertama dan sumber kedua amat penting bagi menghasilkan sebuah penyelidikan yang baik berfokuskan terhadap perkembangan sesuatu sejarah supaya boleh diterima oleh semua pihak.

Dalam kajian ini, penyelidik akan menggunakan kajian perpustakaan bagi meneliti semua informasi yang berkaitan dengan kajian bagi memberikan keterangan secara konkrit seperti gambar-gambar dan bahan-bahan bersejarah. Oleh itu, penyelidik akan mendapatkan bahan seperti artikel, tesis, penulisan ilmiah dalam bentuk teks, akhbar, dan sumber internet yang dapat dijadikan sebagai bukti tentang sejarah kemunculan dan perkembangan masyarakat Orang Asli di Sungai Buah, Dengkil Selangor. Penyelidik akan mendapatkan bahan-bahan kajian daripada Perpustakaan Tun Seri Lanang (PTSL), Perpustakaan Alam dan Tamadun Melayu (ATMA), Arkib Negara Malaysia dan Jabatan Kemajuan Orang Asli

Dalam kajian ini, penyelidik akan menggunakan kaedah kualitatif secara temu bual yang dilakukan secara separa berstruktur dengan menggunakan protokol temu bual yang melibatkan Pegawai Jabatan Kemajuan Orang Asli (JAKOA) dan beberapa orang individu yang terlibat untuk dijadikan sebagai responden bagi mendapatkan maklumat berkaitan dengan objektif kajian. Dalam kaedah temu bual ini, individu yang dipilih oleh penyelidik untuk ditemu bual mestilah memenuhi kriteria yang ditetapkan untuk memudahkan proses mendapatkan data iaitu:

1. Permaustatin tetap.
2. Berumur 18 tahun ke atas.
3. Mempunyai pengetahuan mengenai sejarah dan perkembangan awal masyarakat Orang Asli Sungai Buah.
4. Merupakan masyarakat Orang Asli di Sungai Buah.

Penyelidik menggunakan kaedah temu bual separa berstruktur ini sebagai inisiatif untuk mendapatkan maklumat data yang tepat kerana temu bual boleh memberikan kefahaman yang jelas kepada responden tentang soalan yang diajukan seterusnya dapat dijadikan motivasi kepada responden untuk menjawab seterusnya memudahkan penulis dapatkan maklumat secara cepat serta menyakinkan kerana ianya dapat diperhatikan melalui gerak badan responden. Kaedah ini akan menimbulkan hubungan dua hala antara penyelidik dan responden melalui perbualan biasa serta dapat bertukar pendapat antara kedua-dua pihak tersebut (Ahmad Sunawari Long, 2009). Secara tidak langsung penyelidik mampu memenuhi objektif kajian dalam mengetahui perkembangan sosial masyarakat Orang Asli.

Kaedah pemerhatian di lokasi kajian juga akan digunakan dalam penyelidikan ini. Menurut Anis Ibrahim ada menjelaskan bahawa kaedah pemerhatian merupakan satu alternatif untuk mengumpulkan data dan maklumat berkaitan sesuatu kajian bagi memastikan segala maklumat yang diterima adalah sahih dan tepat (Anis Ibrahim, 2012). Dalam situasi ini, penyelidik akan membuat kajian lapangan di Kampung Sungai Buah sebagai kawasan kajian yang dipilih bagi melihat dan meneliti jenis-jenis bahan artifak yang berkaitan dengan sejarah awal dan perkembangan masyarakat Orang Asli.

4. Permasalahan Masyarakat Orang Asli Dalam Isu Tanah Dan Hak

Masyarakat Orang Asli merupakan satu entiti masyarakat Malaysia yang tersebar di seluruh negara di Semenanjung Malaysia, kecuali Perlis dan Pulau Pinang. Negeri – negeri yang banyak ditemui kewujudan dan penempatan mereka ialah Pahang diikuti Perak, Kelantan dan negeri-negeri lain. Lazimnya mereka akan tinggal di kawasan-kawasan pendalaman dan dekat dengan sumber air. Kewujudan Akta Orang Asli 1954 (Akta 134) di bawah *Aboriginal Peoples Ordinance No. 3, 1954* yang telah dipinda pada tahun 1974, penetapan istilah dan kelayakan untuk dikatakan sebagai komuniti Orang Asli telah dijelaskan dengan terperinci. Berdasarkan Seksyen 3 dalam Akta Orang Asli 1954 (Akta 134), Orang Asli ditakrifkan seperti berikut “mana-mana yang bapanya ialah ahli daripada kumpulan etnik Orang Asli, yang bercakap bahasa Orang Asli dan lazimnya mengikut cara hidup Orang Asli dan adat kepercayaan Orang Asli, dan termasuklah seorang keturunan melalui lelaki itu”, “mana-mana orang daripada mana-mana kaum yang diambil sebagai anak angkat semasa budak oleh Orang Asli dan yang telah dibesarkan sebagai seorang Orang Asli, lazimnya bercakap bahasa Orang Asli, mengikut cara hidup Orang Asli dan adat kepercayaan Orang Asli, dan menjadi ahli daripada suatu masyarakat Orang Asli” atau “anak daripada mana-mana penyatuan antara seorang perempuan Orang Asli dengan seorang lelaki daripada suatu kaum lain, dengan syarat anak itu lazimnya bercakap bahasa Orang Asli dan kepercayaan Orang Asli dan masih lagi menjadi ahli daripada suatu masyarakat Orang Asli”(JAKOA).

Namun semenjak arus pemodenan negara dipergiatkan, masyarakat Orang Asli kebanyakan mereka telah di tempatkan dikawasan yang baru dan diberi kemudahan yang lengkap dan infrastruktur yang baik. Dari aspek kepercayaan, masyarakat Orang Asli didapati mempunyai adat resam dan kepercayaan animisme. Pandangan hidup (world view) mereka banyak dipengaruhi oleh keadaan fizikal alam sekeliling di persekitaran yang di diami. Dengan itu hutan rimba, gunung, bukit, petir, dan sebagainya dianggap sebagai mempunyai makna tersendiri bagi kosmologi masyarakat ini. Ini telah membawa perlakuan – perlakuan ritual dan pantang larang dalam kehidupan seharian berdasarkan kepercayaan mereka (JKKN). Dari aspek organisasi dan struktur sosial, masyarakat Orang Asli hidup dalam berpuak yang dipimpin oleh *local genius* yang dipanggil “Tok Batin”. Tok batin ini bertanggungjawab dalam memastikan setiap ahli atau masyarakat mereka hidup aman damai dan menjaga hubungan sesama ahli dengan baik. Beliau juga berkuasa menentukan dan menetapkan peraturan berkaitan puak dan menjatuhkan hukuman terhadap kesalahan yang dilakuakn oleh ahli – ahli.

Sejak beberapa dekad lalu, masyarakat Orang Asli mula membiasakan diri mereka dengan arus pemodenan negara. Hal ini demikian kerana, mereka yang tinggal di pendalaman lazimnya akan dipindahkan ke kawasan yang baru bagi memberi laluan kepada pembinaan projek-projek besar seperti pembinaan empangan, lebuhraya, dan pembangunan-pembangunan lain seperti

pembinaan universiti. Contah yang boleh dilihat ialah masyarakat Orang Asli Sungai Buah, Dengkil, Selangor. Mereka telah dipindahkan oleh kerajaan bagi memberi laluan untuk pembinaan Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) sekitar tahun 1970an. Mereka juga diberi rumah, kemudahan asas seperti orang kampung disana dan pelbagai manfaat lagi bagi memastikan mereka hidup selesa dan mengikuti segala perkembangan pembangunan negara. Namun, pembangunan prasarana dan infrastruktur sosial tidak semuanya dapat dikecapi oleh semua golongan masyarakat terutama masyarakat Orang Asli. Senario ini turut berlaku di negara barat yang mempunyai penduduk peribumi. Berdasarkan kajian yang telah dilakukan oleh beberapa pengkaji mendapati, telah lama wujud kesedaran dalam masyarakat asal atau Pribumi mengenai kepentingan pembangunan yang merangkumi aspek prasarana dan infrastruktur sosial. Menurut Hunter, kajian terhadap masyarakat pribumi di Australia menyatakan, masyarakat ini mengalami diskriminasi sosial yang cukup ketara terutama dalam kegiatan ekonomi, kemahiran dan penyediaan infrastruktur yang memaksa mereka hidup dalam serba kekurangan. Manakala Lorenzo Cherubini, dalam kajian terhadap masyarakat Pribumi di Kanada, mendapati masyarakat tersebut telah mengalami sedikit pembangunan dalam kehidupan mereka terutama dalam aspek infrastruktur sosial seperti jalan raya dan ekonomi. Keadaan yang sama turut berlaku di Malaysia, selepas negara mencapai kemerdekaan terdapat banyak projek pembangunan prasarana yang telah dilaksanakan oleh kerajaan untuk memenuhi keperluan penduduk termasuk penyediaan kemudahan infrastruktur sosial. Berdasarkan kajian yang di jalankan mendapati, tahap pencapaian kemudahan di Malaysia amat memuaskan (Kajian Separuh Penggal, Rancangan Malaysia Ke Tujuh 1996-2000). Namun bagi masyarakat Orang Asli, mereka masih kurang mendapat kemudahan prasarana ini berbanding dengan kaum lain di negara ini. Pandangan yang sama turut dikongsi oleh Seow Ta Wee yang mengkaji masyarakat Orang Asli di Kampung Peta, Johor, beliau menyatakan walaupun pihak kerajaan menyediakan bantuan untuk mereka, namun ia masih belum memenuhi keperluan penduduk kerana prasarana dan infrastruktur tidak diurus dengan baik (Kamal Solhaimi Fadzil , Wan Suzita Wan Ibrahim , Siti Nor Awang , Rosilawati Zainol & Juli Edo, 2016)

Pembangunan tanah yang dijalankan oleh pihak kerajaan di kawasan tanah Orang Asli telah menimbulkan konflik di antara pihak yang terlibat dan masyarakat Orang Asli. Keadaan ini telah menyebabkan Orang Asli telah kehilangan tempat tinggal dan kawasan pencarian sumber hutan bagi menyara kehidupan mereka. Sistem Torrens yang diamalkan oleh Malaysia melalui Kanun Tanah Negara 1965 hanya memberi kepentingan terhadap tanah yang didaftarkan di Pejabat Pendaftaran Tanah, manakala tanah adat Orang Asli yang diwarisi dari generasi ke generasi tidak termasuk dalam sistem pendaftaran mengikut undangundang tanah Malaysia. Kerajaan Negeri berkuasa untuk mengambil semula sebarang tanah termasuk tanah yang didiami oleh Orang Asli melalui Akta Pengambilan Tanah 1960 dengan tujuan untuk pembangunan untuk kesejahteraan umum seperti pembinaan sekolah, jalan raya dan sebagainya. Orang Asli hanya dianggap sebagai penyewa terhadap tanah dan tiada hak milik secara individu diberikan kepada mereka berdasarkan Akta Orang Asli 1954 (Akta 134)(Hamid, N. A. & Harun, N. & Ismail, 2011).

Lihat dalam kes contoh, di Mahkamah Tinggi Johor dalam kes Adong bin Kuwau telah memutuskan hak Orang Asli terhadap tanah perlu diputuskan mengikut tradisi Orang Asli, dan Adong hanya layak diberi pampasan terhadap kehilangan sumber kehidupan dan bukan berasaskan nilai tanah. Cotula & Mayers, (2009) telah menyatakan di dalam kajiannya bahawa negara Cameroon, Guyana, Indonesia, Malaysia dan Republic Kongo telah menetapkan bahawa

semua tanah yang tidak di daftarkan di bawah sistem pendaftaran tanah telah menjadi tanah kepunyaan negeri tersebut. Ini telah menyebabkan sebilangan besar tanah Orang Asli yang tidak berdaftar atau di uruskan secara institusi adat tidak diiktiraf hakmilik Orang Asli sebaliknya ia merupakan tanah milik kerajaan di bawah sistem undang-undang tanah negara. Di dalam kajian ini juga, negara Brazil dan Cameroon telah menunjukkan peningkatan untuk mempergiatkan pendaftaran hakmilik tanah secara individu atau kelompok dan mengiktiraf hak milik tanah adat Orang Asli di negara mereka. Konflik pengambilan tanah sering kali menjadi penyumbang kepada masalah kekurangan makanan, peluang kehidupan yang terhad, dan kemiskinan. Pengiktirafan hakmilik terhadap tanah perlu dipertimbangkan dalam menjalankan pembangunan terutamanya bagi kawasan luar bandar. Perkara ini memerlukan kerjasama daripada semua pihak termasuk daripada pihak kerajaan dalam menangani masalah pemilikan tanah yang hendak dibangunkan (FAO, 2005). Kes Mabo di Australia telah menjadi rujukan bagi Orang Asli di seluruh dunia dalam usaha untuk mendapatkan pengiktirafan hakmilik terhadap tanah yang diusahakan dan kawasan adat mereka. Selain itu, konflik pengambilan tanah juga berlaku di benua Afrika yang melibatkan di antara penduduk Orang Asli dan pihak pemerintah (Zainal Zuhlilmi Zainal Abidin, 2015).

3.1 Peristiwa Bersejarah Kampung Orang Asli Sungai Buah

Pada tahun 1970, wujud kampung orang asli di Sungai Buah. Hal ini demikian kerana, penempatan orang asli ini pada asalnya terletak di UKM, namun apabila ditubuhkan Fakulti Undang-Undang di UKM, penempatan mereka terpaksa dipindahkan ke kampung Sungai Buah. Kampung Orang Asli Sungai Buah terletak di Dengkil, Selangor. Jarak kampung ini dengan Bandar Baru Bangi lebih kurang 9.5 kilometer dan perjalanan menaiki kereta hamper 15 minit. Kampung yang seluas tiga kilometer persegi ini terletak juga berhampiran dengan Club Golf Bukit Unggul dan rata-rata penduduk disini kebanyakkan bekerja sebagai buruh diluar selain membuat kerja-kerja kampung seperti bercucuk tanam, memungut hasil hutan dan menangkap ikan di sungai berhampiran. Jumlah banciaan penduduk kampung Orang Asli Sungai Buah sebanyak 38 buah rumah dan seramai 133 orang isi rumah pada tahun 2017. Daripada jumlah ini kita dapat ketahui bahawa penduduk Orang Asli di Sungai Buah ini merupakan komuniti yang kecil di mukim Dengkil dan rata-rata penduduk disini beragama anisme atau kepercayaan nenek moyang banding dengan jumlah penduduk yang memeluk Islam seramai 20 orang, Kristian tiga orang dan Hindu seorang. Walaupun keberlbaiaan agama dan kepercayaan yang wujud di kampung ini namun penduduk disini tetap menjalinkan hubungan kekeluargaan bersama masyarakat Orang Asli seperti biasa dan hidup sebagai komuniti yang masih mengamalkan sikap kerjasama dan saling.

Kampung ini juga mempunyai struktur organisasinya tersendiri seperti kampung-kampung lain iaitu dibawah Majlis Pengurusan Komuniti Kampung (MPKK) yang digabungkan dengan dua kampung lain seperti Kampung Bukit Tunggul dan Kampung Sungai Klebang yang juga mempunyai penduduk Orang Asli hanya sekitar 20-50 orang sahaja . Selain itu, pemantauan secara berkala oleh Jabatan Kemajuan Orang Asli (JAKOA) juga dibuat malah pelbagai bentuk kemudahan dan bantuan kebajikan yang disalurkan kepada penduduk Orang Asli seperti bantuan persekolahan, bantuan bas sekolah dan duit belanja persekolahan serta lain-lain bantuan. Ini menunjukkan kebajikkan Orang Asli Sungai Buah tetap dijaga seperti sedia kala tanpa mengabaikan aspek-aspek lain. Kebanyakkan penduduk kampung Sungai Buah terdiri daripada

etnik atau suku Temuan dan Jakun. Maka perkahwinan campur antara etnik berlaku dalam masyarakat Orang Asli Sungai Buah.

Sejarah panjang Sungai Buah bermula ketika tahun 1970-an lagi dimana penubuhan Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) merupakan universiti pertama yang memartabatkan bahasa kebangsaan. Pada ketika itu muncul semangat ingin menubuhkan institusi pengajian tinggi berasaskan semangat kebangsaan. Maka penubuhan UKM ini memerlukan pengorbanan yang cukup besar buat masyarakat Orang Asli Sungai Buah kerana mereka terpaksa berpindah tempat asal mereka ke tempat yang baru. Menurut Juli pengerusi MPKK Kampung Sungai Buah, kampung asal mereka terletak di tapak pembinaan UKM yang ketika itu dikenali sebagai kampung Batu 20. Ketika itu kampung tersebut dihuni lebih kurang 200 orang penduduk kampung lebih ramai dari sekarang.

Pembinaan UKM ketika itu telah di perjuangkan melalui Kesatuan Persekutuan Guru-guru Melayu Semenanjung (KPGMS) yang ingin melihat bahasa Melayu dijadikan bahasa pengantar di universiti negara kita. Dari tahun 1940-an sehingga tahun 1950-an, KPGMS adalah satu-satunya pertubuhan yang memperjuangkan penubuhan sebuah universiti yang menggunakan bahasa Melayu sebagai bahasa pengantarnya. Perdana Menteri ketika itu, Datuk Abdul Razak selaku Canselor UKM pertama telah mengumumkan daerah Bangi yang terletaknya lebih kurang 18 batu dari Kuala Lumpur dipilih sebagai kampus tetap universiti. Jarak yang tidak jauh dari Kuala Lumpur adalah penting untuk membolehkan tenaga pengajar sambil mengambil masa lebih kurang 30 minit untuk berulang-alik dari Bandar tersebut ke kampus UKM (Mohd Ali Kamaruddin, 2006).

Setelah kita memahami sejarah penubuhan UKM maka dapatlah kita fahami bahawa mengapa daerah Bangi ini terpilih dalam pembinaan UKM. Dari sini kita dapat melihat bagaimana peranan Jabatan Hal Ehwal Orang Asli (JHEOA) dalam memujuk Orang Asli yang ketika itu mendiami hutan simpan kerajaan negeri Selangor untuk berpindah ke kawasan baru yang itu di Sungai Buah. Menurut encik Juli, pada ketika kejadian tersebut beliau masih lagi kecil namun masih ingat dalam ingatan apa yang terjadi. Megikut cerita Tok Batin pada ketika itu, mereka telah diberi imbuhan atas sebab kehilangan kampung dan tanah. Namun jumlah imbuhan tersebut tidak setimpal apa yang diperolehi berdasarkan cerita Tok Batin.

Malah perpindahan ini juga dikatakan agak tergesa-gesa tanpa diberi apa-apa kemudahan seperti rumah. Orang Asli ketika itu terpaksa berpindah segera pada waktu malam dengan mengangkut segala keperluan dan barangan mereka seperti pinggan mangkuk, haiwan ternakan dan lain-lain. Perpindahan mereka turut dibantu oleh JHEOA yang menyediakan lori untuk berpindah namun tempat yang dipindahkan itu tiada kemudahan yang sewajarnya seperti rumah dan kemudahan asas seperti elektrik dan air. Mereka dipindahkan dikawasan hutan simpan yang diberi nama Bukit Tunggul dan setelah selesai permindahan mereka terus membina penempatan sementara kerana untuk berteduh setelah malam hari ketika perpindahan berlaku. Namun ada sebahagian Orang Asli telah tinggal ke tempat asal mereka seperti di Hulu Langat dan daerah-daerah lain membawa haluan masing-masing bagi sesiapa yang tidak mahu mengikut berpindah ke Bukit Tunggul.

Masyarakat Orang Asli Sungai Buah telah menerima pelbagai dugaan sepanjang mereka berpindah keluar dari tanah asal mereka di Kampung Batu 20 (sekarang UKM). Perpindahan mereka seolah-olah pelarian di mana hak dan tempat tinggal tidak disediakan sebelum perpindahan malah pampasan atau sagu hati yang diberikan tidak mengikut nilai tanah atau undang-undang yang betul pada ketika itu kerana Tok Batin ketika itu tidak tahu hak-hak mereka

dengan baik. Walaupun kerajaan memberi mereka tempat tinggal di Bukit Tunggul, namun perlu diketahui mereka perlu berteduh ketika waktu malam pada malam perpindahan dengan apa yang ada dan membuat rumah asal siap sekurang-kurangnya untuk berteduh satu malam sebelum menjelang hari siang (Temu Bual, 2019). Malah kejadian yang sama berulang pada tahun 1990-an di mana pembinaan Kelab Gol Bukit Unggul telah menjejaskan bekalan air dan elektrik pada mereka. Jabatan Kemajuan Orang Asli (JAKOA) mendedahkan keseluruhan tanah Kampung Orang Asli Bukit Tunggul sudah dipunyai oleh sebuah kelab golf di Sepang. Pemilikan tanah itu menyebabkan bekalan elektrik dan air tidak dapat disalurkan ke Kampung Orang Asli Bukit Tunggul kerana kawasan tersebut merupakan hak milik kelab golf terbabit. Bukit Unggul Golf & Country Resort Sdn Bhd (BUGCR) adalah pemilik tanah, yang mana perkampungan Orang Asli Bukit Tunggul diwujudkan sejak tahun 1970-an. JAKOA mendedahkan bahawa tanah tersebut diberi hak milik kepada BUGCR pada tahun 1993 dengan pampasan berjumlah RM2 juta kepada penduduk kampung berkenaan.

Tanah tersebut telah diberi hak milik kepada BUGCR pada tahun 1993 dengan pampasan berjumlah RM2 juta yang telah dipersetujui oleh penduduk kampung dan ditandatangani oleh Pengarah JHEOA Negeri Selangor (sebelum ditukar kepada JAKOA) pada ketika itu. Penduduk Kampung Orang Asli Bukit Tunggul dipindahkan ke Kampung Orang Asli Kechau, Ulu Semenyih, di mana pihak BUGCR telah membina 34 unit rumah kepada penduduk yang dipindahkan. Walau bagaimanapun sebahagian penduduk Kampung Orang Asli Bukit Tunggul enggan berpindah ke Kampung Orang Asli Kechau kerana tiada sumber pendapatan. JAKOA berkata, sebahagian Orang Asli Bukit Tunggul berpindah ke penempatan lain atau menumpang di kampung saudara-mara, manakala sebahagian lain masih tinggal di Kampung Orang Asli Bukit Tunggul atas ihsan pemilik tanah tersebut iaitu BUGCR (Free Malaysia Today News, 2016)

Hal ini menunjukkan masyarakat Orang Asli sudah mempunyai pengetahuan yang luas tentang hak mereka sejak kejadian tahun 1970-an malah mereka berani dalam menuntut hak-hak mereka menurut perlembagaan dan undang-undang. Kes Bukit Tunggul ini telah menjadi sebahagian contoh kes pada masyarakat Orang Asli di sekitar Selangor bagi memastikan hak mereka sebagai rakyat Malaysia terbela. Namun begitu, walaupun hak dan pampasan telah diberikan jauh di sudut hati mereka masih terluka atau tidak mahu berpindah ke tempat lain. Hal ini jika kita fahami, masyarakat Orang Asli sememangnya telah sehati dengan unsur alam termasuklah tanah mereka tinggal umpama ada satu 'roh' yang menjaga mereka. Oleh kerana itu, ada sebahagiannya enggan berpindah selain faktor sumber pendapatan mereka boleh terjejes melainkan kerajaan memberi jaminan pada mereka untuk terus mendapat sumber pendapatan yang stabil di tempat baru.

Jika kita lihat dalam konteks masyarakat Orang Asli, kita dapati mereka sering kali diabaikan dalam konteks sosial. Hal ini menjadikan golongan wanita mereka juga turut tempias dari kealpaan institusi kerajaan tempatan mahupun persekutuan. Namun, tidak dinafikan beberapa inisiatif telah dilakukan oleh kerajaan dalam usaha mertabatkan golongan ini setaraf dan megikut perkembangan hak asasi manusia. Contoh yang boleh kita lihat ialah dalam aspek pendidikan. Keciciran dan ketiadaan pendidikan formal dalam masyarakat Orang Asli dilihat masih kurang memuaskan walupun perhatian yang sewajarnya telah dilakukan kerajaan. Namun tahap kesedaran untuk mendapatkan pendidikan formal dalam kalangan mereka masih lagi lemah jika dibandingkan dengan dengan masyarakat pendalaman atau golongan miskin yang lain. Orang Asli telah hidup di dalam masyarakat yang terasing dan kurang mendapat perkhidmatan

sempurna terutama pendidikan dan kesihatan. Kedudukan geografi yang terletak jauh di pedalaman telah mengukuhkan pemikiran di kebanyakan masyarakat Orang Asli bahawa tiada faedah untuk menghantar anak-anak mereka ke sekolah. Mengikut perangkaan, terdapat lebih kurang 80 peratus kanak-kanak Orang Asli yang tidak pernah menamatkan persekolahan di peringkat sekolah menengah (Abdul Razaq Ahmad & Zalizan Mohd Jelas, 2009)

Dalam konteks pembangunan Orang Asli, terdapat dua pihak yang terlibat iaitu pihak yang membangunkan dan juga pihak yang dibangunkan. Pihak yang membangunkan merujuk kepada pihak kerajaan yang memerintah manakala pihak yang dibangunkan pula merujuk kepada Orang Asli. Hal ini bertepatan dengan teori sosiologi *struktur fungsionalisme* yang mengandaikan pelbagai aspek atau bahagian dalam sesuatu masyarakat mempunyai fungsi-fungsi tersendiri yang saling berkait dan bergantung untuk mencapai keharmonian, kesepaduan, kestabilan dan keseimbangan dalam proses perkembangan masyarakat yang berkenaan. Pihak kerajaan berperanan besar dalam membangunkan masyarakat Orang Asli. Segala rancangan pembangunan yang telah dilaksanakan kini dilihat telah menyebabkan berlakunya perubahan terutamanya dari aspek sosial dan ekonomi mereka. Perubahan ini boleh dihuraikan dengan teori sosiologi, perubahan sosial. Itam Wali (1993) menyatakan terdapat dua jenis perubahan sosial yang boleh berlaku dalam masyarakat ataupun sesebuah negara. Perubahan sosial yang pertama ialah perubahan yang dirancang untuk membangunkan sesebuah komuniti manakala kedua ialah perubahan yang berlaku hasil daripada sesuatu pembangunan (Seow Ta Wee , Maryati Mohamed , Mohd Nur Syafaat, Zainal Zuhilmi & Siti Aminah)

4 Kaedah Penyelesaian Konflik Masyarakat Orang Asli Sungai Buah

Masyarakat Orang Asli sering dilihat lemah dan selalu didiskriminasikan oleh masyarakat dalam pelbagai skop sosial seperti pendidikan, peluang pekerjaan, hak-hak wanita dan lain-lain. Sejarah dengan penubuhan Jabatan Orang Asli pada tahun 1954 dibawah undang-undang baru yang dinamakan *Aboriginal Peoples Ordinance No 3 1954*, fokus pembangnunan masyarakat Orang Asli telah terarah kepada usaha melindungi Orang Asli dan cara hidup mereka daripada kepesatan perkembangan tamadun dan eksploitasi, disampaing yang sesuai bagi mereka. Akta ini diwujudkan ketika mengadakan peruntukan perlindungan, kesentosaan dan kemajuan Orang Asli di Tanah Melayu (Ma'rof Redzuan & Sarjit S. Gill, 2009) Pembentukan Malaysia pada 16 September 1963 telah memberi kesan yang amat bermakna kepada Jabatan Hal Ehwal Orang Asli, Malaysia. Keutamaan kerajaan kepada usaha-usaha membangunkan sosio ekonomi dan taraf hidup Orang Asli sebagai agenda utama, di samping menyatupadukan mereka dengan masyarakat lain di negara ini telah diberi perhatian yang amat serius pada tahun 1978 dengan wujud satu garis panduan pembangunan Orang Asli yang dikenali sebagai “ Tugas Pembangunan Orang Asli di dalam Masyarakat Malaysia Moden”. Matlamat dasar ini adalah untuk membolehkan Orang Asli menikmati kemajuan dan kemakmuran serta menyatupadukan mereka dengan masyarakat umum. Panduan tugas ini merupakan tafsiran perlaksanaan dasar kerajaan terhadap masyarakat Orang Asli.

Konflik merupakan sesuatu yang tidak dapat dielakkan tetapi ia boleh menjadi sumber yang produktif kepada tingkah laku manusia. Walau bagaimana pun, setiap konflik yang berlaku boleh diselesaikan sekiranya semua pihak yang terlibat bekerjasama dan saling menghormati di antara satu sama lain. Konflik tanah adat yang berlaku ini dapat diselesaikan melalui lima

pendekatan iaitu melalui perundangan, ketelusan pihakpentadbiran , penganugerahan geran komunal dan juga sokongan padu semua pihak.

Perundangan

Mengikut Perkara 13 di dalam Perlembagaan Malaysia, seseorang individu tidak boleh dilucutkan hartanya kecuali mengikut undang-undang. Ini bermakna semua orang berhak untuk mengumpul sebanyak harta untuk kegunaan peribadi. Namun begitu, sekiranya harta yang dikumpul itu jika didapati tidak sah oleh undang-undang maka harta tersebut adalah boleh untuk dilucutkan secara sah. Tiada sesuatu undang-undang pun boleh membuat peruntukan bagi mengambil atau menggunakan harta-harta dengan tiada pampasan yang mencukupi. Perkara 13 adalah sebagai satu cara untuk melindungi kepentingan harta rakyat. Perlembagaan Malaysia juga menjamin hak asasi manusia seperti kebebasan daripada ketakutan, kebebasan bersuara dan kebebasan untuk beragama. Di bawah Akta 134 Orang Asli ada menyatakan mengenai Tanah Rizab Orang Asli. Pihak Berkuasa Negeri boleh mengistiharkan mana-mana kawasan yang diduduki oleh Orang Asli sebagai suatu kawasan rizab Orang Asli. Kawasan ini tidak boleh diwartakan sebagai Rizab Orang Melayu, tidak boleh diistiharkan sebagai kawasan perlindungan binatang dan burung liar, tidak boleh diistiharkan sebagai hutan simpan, tidak boleh diberi milik, dipajak atau dilepaskan kecuali kepada Orang Asli. Akan tetapi, akta ini juga menyatakan Pihak Berkuasa Negeri boleh membatalkan atau mengubah mana-mana kawasan rizab Orang Asli. Undang-undang ini dilihat perlu digubal semula bersesuaian dengan undang antarabangsa seperti Deklarasi Orang Asli Pertubuhan Bangsa- Bangsa Bersatu, di bawah artikel 25 sehingga 32 yang menyatakan hak Orang Asli secara tradisional terhadap tanah yang mereka duduki dan jaminan perlindungan undang- undang oleh Negara untuk memberi pampasan yang setimpal sekiranya tanah mereka di ambil.

Ketelusan pihak pentadbiran tanah

Di bawah seksyen 9, Kanun Tanah Negara (KTN) ada menyatakan bahawa badan induk yang menentukan dasar pentadbiran tanah negara dilaksanakan oleh Kerajaan Persekutuan dan juga Kerajaan Negeri manakala institusi yang memberi nasihat terhadap purusan pentadbiran tanah ini adalah Majlis Tanah Negara. Majlis Tanah Negara diberi tugas untuk membentuk sesuatu dasar negara untuk memaju dan mengawal penggunaan tanah bagi tujuan perlombongan, pertanian, perhutanan dan lain-lain serta bertanggung jawab untuk mentadbir apa-apa undang berkaitan pentadbiran tanah. Semasa menjalankan tugas, setiap ahli hendaklah telus, tidak tunduk kepada tekanan dari luar atau dalam,serta tidak mengambil langkah yang mendatangkan kesan buruk kepada kepentingan negara. Majlis Tanah Negara hendaklah berupaya menerangkan dengan jelas matlamat sesuatu polisi diperkenalkan supaya rakyat dapat menerima dengan hati terbuka dan tidak meragui kepada polisi yang diperkenalkan. Selain itu, pihak pentadbiran tanah hendaklah melaksanakan dasar dan polisi pentadbiran dengan adil, jujur dan telus supaya dapat mengelakkan daripada melakukan penyelewengan serta penyalah gunaan kuasa dan memastikan supaya setiap individu diberikan hak mereka.Ketelusan pelaksanaan undang-undang dan polisi dapat membantu dalam pengagihan kekayaan sumber asli negara dapat dilakukan dengan seadil-adilnya (Noor Ashikin et al. 2011).

Penganugerahan hak tanah secara komunal

Penganugerahan hak tanah secara komunal bermaksud sekumpulan individu yang dijamin keselamatan dan jaminan hak untuk memiliki, mengurus dan menggunakan tanah serta sumber alam semulajadi. Terdapat dua jenis pengurusan tanah secara komunal iaitu pengurusan secara tradisional dan pengurusan secara wakil. Pengurusan secara wakil adalah kerajaan masih mempunyai hak ke atas tanah dan diberi kepada sesuatu kelompok individu untuk diusahakan dalam tempoh yang telah dipersetujui manakala pengurusan hak tanah secara tradisional diuruskan melalui adat, mereka mempunyai hak sepenuhnya ke atas tanah tersebut dan segala keputusan yang dibuat adalah berdasarkan kepada majoriti komuniti yang terlibat. Konsep hak tanah secara komunal bukanlah merupakan sesuatu yang baru. Di Thailand, masyarakat di sana telah mengamalkan hak tanah secara komunal lebih 15 tahun lepas sebelum perundangan mengenai hak tanah secara komunal dilaksanakan. Penandaan kawasan ini dilakukan secara ritual oleh orang sami dengan mengikat jubah safron di sekeliling sempadan hutan sebagai penanda kawasan hak komunal bagi masyarakat setempat. Begitu juga di Kemboja, sami juga terlibat dalam menyokong penduduk kampung dalam usaha perlindungan hutan dan usaha kepada penghutan (Kiersten Ewers Andersen, 2011). Selain itu, interaksi yang baik di antara pihak kerajaan dan masyarakat Orang Asli perlu bagi membolehkan pelaksanaan konsep ini dijalankan dan pembangunan yang hendak dijalankan hendaklah melibatkan perbincangan bersama di antara pihak kerajaan dan Orang Asli setempat yang terlibat. Di antara kelebihan pengeluaran geran secara komunal adalah melindungi kepentingan masyarakat yang terlibat, menyelesaikan isu tuntutan hak tanah tanpa melalui siasatan tanah, menyelesaikan isu pertindihan permohonan tanah dan pemberian milik tanah secara seimbang dan adil serta cukai tanah tidak dikenakan terhadap pemegang geran tanah secara komunal ini.

Sokongan padu semua pihak

Suruhanjaya Hak Asasi Kemanusiaan Malaysia (SUHAKAM) telah mendengar dan mendapatkan pandangan dan masalah bumiputera di Sarawak dan Sabah mengenai konflik tanah adat yang berlaku. Oleh itu, Suhakam telah menubuhkan Inkuiri Nasional mengenai konflik tanah adat yang berlaku dan menubuhkan jawatankuasa yang terdiri daripada beberapa ahli serta kementerian yang berkenaan bagi menyelesaikan konflik tanah adat ini. Selain itu, Pihak Jabatan Ukur Dan Survei Sabah juga telah mengadakan seminar berkaitan tanah adat bagi menambahkan pemahaman masyarakat terlibat mengenai prosedur yang sebenarnya dan masalah yang dihadapi oleh mereka dalam menyelesaikan konflik tanah adat ini. Di antara masalah utama dalam penganugerahan hak milik tanah adat ini adalah kekurangan kakitangan, pertindihan permohonan, permohonan tanah yang berterabur. Jabatan Ukur Dan Survei Sabah juga telah menyatakan langkah penyelesaian yang telah di ambil oleh jabatan tersebut bagi melancarkan proses permohonan tanah seperti menggunakan kaedah pengukuran berkomputer, ulasan teknikal dikurangkan, kerja lebih masa dan pengeluaran geran komunal secara fast track (Zainal Zuhilmi Zainal Abidin & Seow Ta Wee).

Bagi masyarakat Orang Asli Kampung Sungai Buah, mereka tidak akan lupa apa yang pernah terjadi terhadap mereka terutama dalam isu perpindahan dan isu tanah serta penempatan semula. Bagi mereka, mereka mempunyai hak yang sewajarnya sebagaimana yang termaktub dalam perlembagaan negara. Perkara 8 Perlembagaan Persekutuan menyentuh tentang kesamarataan dan menurut sub-perkara (5) (c) menyatakan perkara ini tidak menidaksahkan atau melarang apa-apa peruntukan bagi perlindungan, kesentosaan atau kemajuan orang Asli

Semenanjung Tanah Melayu (termasuk perizaban tanah) atau perizaban bagi Orang Asli suatu perkadaran yang munasabah daripada jawatan yang sesuai dalam perkhidmatan awam. Menurut menteri di Jabatan Perdana Menteri Senator P Waytha Moorthy menegaskan masyarakat orang Asli mempunyai hak sama rata di mata undang-undang kerana nenek moyang mereka adalah penduduk asal pertama di negara ini. Katanya, kedudukan istimewa masyarakat Orang Asli diiktiraf Mahkamah Tinggi, malah termaktub di bawah Perkara 8(5)(c) Perlembagaan Persekutuan.

“Kerajaan persekutuan bertanggungjawab untuk melindungi masyarakat pribumi ini di mana kebajikan Orang Asli terletak di bawah tanggungjawab dan kuasa kerajaan persekutuan berbeza daripada kerajaan negeri (Jadual Kesembilan, Senarai Persekutuan No 16 Perlembagaan Persekutuan),” P Waytha Moorthy .

Berdasarkan kenyataan Menteri Yb Senator P Waytha Moorthy jelas menunjukkan Orang Asli mempunyai hak mereka sama seperti hak-hak warganegara Malaysia yang lain. Maka, isu sebegini tidak sepatutnya terjadi pada mereka hanya kerana mereka kaum minoriti mereka dinafikan hak-hak mereka. Kes ini juga sama seperti kes perkampungan Orang Asli di seluruh negara seperti di Kelantan, Pahang, Perak dan Selangor.

5. Kesimpulan

Sebagai Kesimpulan, dalam kita mengejar arus pembangunan negara jangan kita lupa bahawa mereka juga punya hak seperti kita seperti hak dalam pendidikan, hak untuk hidup harmoni dan hak untuk bekerja. Tidak dinafikan ada sebahagian dari mereka yang lebih selesa dengan adat dan budaya lama namun ini tidak wajar dijadikan alasan untuk terus mengasingkan mereka kerana dari mereka juga kita lebih mengenali sejarah peradaban dan budaya yang ada di Malaysia. Maka tindakan sewajarnya harus dijalankan secara bersama di mana pihak kerajaan perlu memainkan peranan yang lebih selain mereka masyarakat Orang Asli akan cuba mengikuti arus pembangunan negara tanpa mengabaikan budaya dan tradisi nenek moyang mereka.

UKM juga perlu memberi perhatian yang khusus pada mereka selaku kampung angkat universiti. Antara bentuk bantuan yang perlu disalurkan seperti khidmat tutor pada anak-anak Orang Asli seperti Kelas Kaseh, biasiswa untuk anak-anak mereka selain kuota khas buat mereka untuk menyambung pelajaran disana. Jangan kita seperti ‘kacang melupakan kulit’ di mana Orang Asli sanggup berpindah demi melihat kelangsungan generasi muda mendapat ilmu dan mengikuti arus pembangunan negara. Jangan hanya berbangga status kampung angkat tapi kebajikan dan hak mereka kita nafikan.

Penghargaan

Terima kasih pada penduduk Kampung Orang Asli Sungai Buah kerana sudi memberi kerjasama sepanjang pengkaji menjalankan kajian disana. Penghargaan juga diberikan pada Universiti Kebangsaan Malaysia kerana membenarkan kajian ini diteruskan.

Rujukan

Abdul Razaq Ahmad & Zalizan Mohd Jelas. (2009). *Masyarakat Orang Asli: Perspektif Pendidikan dan Sosiobudaya*. Bangi, Penerbit UKM.

- Ahmad Sunawari Long. (2009). *Pengenalan Metodologi Penyelidikan Pengajian Islam*. Univerisiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Fink, A.. (1998). *Conducting Research Literature Reviews Paper Internet*. Thousand Oak, Sage.
- Bruce L. Berg, 1998. *Qualitative Research Methods for Social Sciences*. Allyn and Bacon, Boston.
- Hamid Mohd Isa, (2014). *Asal usul Orang Asli: antara fakta dan fiktif*. *Jurnal Arkeologi Malaysia*, 27. UKM
- JAKOA. (2011). *Pelan Strategik Kemajuan Orang Asli*. Kuala Lumpur. Jabatan Kemajuan Orang Asli.
- JAKOA. Laman Web Rasmi JAKOA. <http://www.jakoa.gov.my>
- JKKN. Laman Web Rasmi JKKN. <http://www.jkkn.gov.my>
- Kamal Solhaimi Fadzil, Wan Suzita Wan Ibrahim, Siti Nor Awang, Rosilawati Zainol, Juli Edo. *Masyarakat pribumi, infrastruktur sosial dan pembangunan terancang di Malaysia: Kajian penglibatan masyarakat Orang Asli di RPS Air Banun, Belum-Temengor, Perak*. *Geografia OnlineTM Malaysian Journal of Society and Space* 12 issue 10 (88-100). 2016.
- Loriane Blaxter, Christina Hughes & Malcom Tight, 2002. *How to Research (Ed. 2)*, Open University Press, Buckingham.
- Ma'rof Redzuan, Sarjit S. Gill. (2009). *Orang Asli: Isu, Transformasi dan Cabaran*. Serdang, Penerbit Universiti Putra Malaysia.
- Mohd Ali Kamaruddin. (2006). *Universiti Kebangsaan Malaysia Sejarah Penubuhan*. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Seow Ta Wee , Maryati Mohamed , Mohd Nur Syufaat Bin Jamiran , Zainal Zulhilmi Bin Zainal Abidin & Siti Aminah Binti Mohd Sam. *Pembangunan Sosioekonomi Komuniti Orang Asli Di Malaysia. Persidangan Kebangsaan Geografi & Alam Sekitar Kali Ke 4* , Anjuran Jabatan Geografi dan Alam Sekitar, Fakulti Sains Kemanusiaan, Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Zainal Zulhilmi Zainal Abidin & Seow Ta Wee. *Isu Konflik Tanah Adat Bagi Orang Asli Di Malaysia*. *Persidangan Kebangsaan Geografi & Alam Sekitar Kali Ke 4 Anjuran Jabatan Geografi Dan Alam Sekitar, Fakulti Sains Kemanusiaan, Universiti Pendidikan Sultan Idris*.